

A MAGYAR KIRÁLYOK VÁROSÁNAK EMLÉKEZETE
A SZLÁV IRODALMAKBAN,
NYELVEKBEN ÉS KULTÚRÁKBAN

Szerkesztette
Lukács István

ELTE BTK
Szláv Filológiai Tanszék
Budapest, 2021

A KÖNYV LÉTREJÖTTÉT AZ ALÁBBI INTÉZMÉNYEK
TÁMOGATTÁK

Szent István Hitoktatási és Művelődési Ház, Székesfehérvár
Székesfehérvári Egyházmegye
Székesfehérvári Horvát Nemzetiségi Önkormányzat
NKA Ismeretterjesztési és Környezetkultúra Kollégiuma
Zuglói Szlovákok Önkormányzata, Budapest
Terézvárosi Szlovák Önkormányzat

Szakmai lektorok
Lebovics Viktóra
Pátrovics Péter

Tördelés
Janiec-Nyitrai Agnieszka

© Szerzők, szerkesztő

Kiadja az ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszéke
Felelős kiadó a Szláv Filológiai Tanszék vezetője
Sorozatszerkesztő Lukács István
A borítót tervezte Selleyi Tamás Ottó
Nyomdai kivitelezés Robinco Kft.
ISSN 1789-3976
ISBN 978-963-489-387-5

TARTALOM

LUKÁCS ISTVÁN: Előszó	7
Császari Éva: Ján Kollár és a cseh népnév etimológiája	9
DUDÁS ELŐD: Székesfehérvár és más magyar helynevek egy kaj-horvát krónikában	19
DUDÁS MÁRIA: A nő ábrázolása a magyar és bolgár nyelvben a frazeológiai kifejezések tükrében	31
FEDOSZOV OLEG: Hányféle hangszíne van az embernek? Karel Poláček <i>Bylo nás pět / Őten voltunk cimborák</i> c. regénye margójára ..	45
ISTVÁN ANNA: Ján Kollár első útirajzának magyar vonatkozásai	55
JAKOVljević DRAGAN: Székesfehérvár jelentősége a szerb kultúrában	67
KISS SZEMÁN RÓBERT: A magyar, szlovák, szlovén és horvát vidék és város térpoétikai megjelenítése Kollár <i>Útirajzában</i>	81
LUKÁCS ISTVÁN: A vasút heterotópiája Prešerennél és Petőfinél	97
LUKÁCSNÉ BAJZEK MÁRIA: A szó elszáll, az írás megmarad. A Magyar-szlovén internetes nagyszótárról	109
MANN JOLÁN: Koronázó városok: Székesfehérvár és Tengerfehérvár. Miroslav Krleža magyar témáinak adriai fejezete	133
MENYHÁRT KRISZTINA: A bolgárkertészek családi és nemzeti szerkezete a 20. század első felében	143

PAVIČIĆ MLADEN: <i>Ferdo Godina Bele tulpike</i> című regényéről	159
RÁGYANSZKI GYÖRGY: „Ő egyáltalában nem szláv hajlamból beszélt tótul”. A Mezőtúr-Szarvas vasútvonal átadása szociolingvisztikai kontextusban	173
URKOM ALEKSANDER: Történelmi események jelölése a lexikográfiában. Székesfehérvár mint történelmi események forrása a magyar-szerb lexikográfiában	185
VIG ISTVÁN: Nem minden fehér, ami annak látszik. Megjegyzések néhány magyar és horvát helynév értelmezéséhez	197
ZSILÁK MÁRIA: Csák Máté alakja, konfliktusos viszonya Károly Róberthez és helye a szlovák nemzeti mítoszokban	209

A BOLGÁRKERTÉSZEK CSALÁDI ÉS NEMZETSÉGI SZERKEZETE A 20. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

Menyhárt Krisztina

Abstract: The aim of the present paper is to analyse the family structure by Bulgarian gardeners in Hungary in the first half of 20th century. We take into account the results of different investigations made among the Bulgarian families, the history of Bulgarian gardeners in Hungary, their marital status according to statistics. Some personal stories will clarify the role of the family in their business success.

Keywords: family, Bulgaria, gardeners, statistics, business

Bevezetés

A társadalom alapja a család, amely gazdasági bázis, reprodukzív egység és a felnövekvő nemzedékek társadalmi szocializációjának legfontosabb színtere. A család olyan emberek társadalmilag elfogadott csoportja, akiket vérségi vagy házassági kapcsolat köt össze; jellemző rájuk a kölcsönös szolidaritás, a felelősségvállalás és az életmódbeli hasonlóság (ORTUTAY 1977–1982). A család típusok osztályozásánál elsődleges szempont az egyén és a család viszonya. Tehát a család egy folyamatosan változó egység, amely viszonylag rövid időintervallumon belül jön létre vagy esik szét, éppen ezért az emberek többsége több családdal is kapcsolódik élete folyamán. E logika szerint megkülönböztetünk orientációs (származási) családot, prokreációs (házasság útján szerzett) családot, illetve affinális (házasságkötéssel szerzett) családot, amely tulajdonképpen a házastárs származási családjára (PALÁDI-KOVÁCS 2000).

Jelen tanulmány célja a magyarországi bolgárkertészek család-szerkezetének bemutatása a 20. század első felében, kitekintéssel a napjainkig tartó folyamatokra. A kérdés jobb megismeréséhez számba vesszük a bolgár nagycsaládok témakörében végzett kutatások eredményeit, megvizsgáljuk a bolgárkertészek történetét, családi állapotukat a statisztikák tükrében, illetve néhány személyes

történeten keresztül világítjuk meg a család szerepét a kertészek gazdasági sikereiben.

A bolgár családkutatások

A bolgár nép etnográfiai sajátosságai és folklórja már a 19. század közepétől képezi tudományos érdeklődés forrását. A bolgárok családszerkezete is korán a figyelem központjába került. A korai kutatások leginkább a nagycsalád hagyományjogi viszonyait próbálták feltárni (БОБЧЕВ 1907; МАРИНОВ 1995), ezen keresztül szemlélték a családtagok kapcsolatait, alá- és fölérendeltségi viszonyait. A leírások ugyan nagyrészt terepkutatásokon alapultak, azonban több esetben is idealizált képet festettek a bolgár falusi családokról (vö. МАРИНОВ 1994; 1995 vagy ХАДЖИЙСКИ 1974).

A bolgár falusi patriarchális nagycsalád, bolgár elnevezése *задруга* (*zadruga*), számos közös vonást mutat a többi balkáni nép, de a magyar családi közösségekkel is. Dimitar Marinov a következőképpen határozta meg: „A *zadruga* több család (akár 10-15-20 is) együtt élő közössége, akik egy portán laknak, közösen keresik a kenyerüket, közösen étkeznek és egy személy irányítása alatt állnak.” (МАРИНОВ 1995: 50). Más megfogalmazásban a *zadruga* „a gazdasági egység családi formája, közös fogyasztással és osztatlan tulajdonnal” (ГРУЕВ 2006). A bolgár szakirodalomban a család (*семејство*) szót a legszűkebb értelemben használják a házaspárra és gyermekeikre (magyar kiscsalád), míg a *zadruga* jelenti a magyar nagycsalád megfelelőjét. Bobcsev két típusát különböztette meg: egyszerű *zadruga*, amely méretét tekintve megfelel a családi háztartásnak, ahol a családfő egyben a vagyon birtokosa is; illetve összetett vagy kollektív *zadruga*, ahol az egyesülésnek nem csak a vagyonközösség az alapja, hanem a megélhetés, a támogatás és a védelem biztosítása is (БОБЧЕВ 1907). A falusi rokonhálózat nagyobb egysége a férfiágon szerveződő nemzetség volt. A nemzetség tagjai segítették egymást a munkafolyamatokban, illetve egymással nem házasodhattak addig, amíg „élt a nemzetség emléke” (МАРИНОВ 1995; ГРУЕВ 2006). A bolgár falusi nagycsaládok szétesésének folyamatában az adatközlők többször is kiemelték a kötelező nemzet-

ségi exogámia is megszűnt (ГРУЕВ 2006). Ehhez hasonló, férfiágú nemzetségi szervezetet Fél Edit is talált a bukovinai székelyek körében, lényeges különbség viszont, hogy itt a nemzetséghez már nem társult nagycsaládos együttélési forma (FÉL 2001).

A két világháború és a szocialista mezőgazdasági modell hatásai a családstruktúrára Rajna Peseva 1950-es években végzett terepkutatásának eredményei alapján követhetők nyomon, aki a paraszti nagycsalád szétesésének utolsó fázisát dokumentálta (ПЕШЕВА 1958). A nagycsaládban élők számát és lakhatási viszonyait Nyugat-Bulgáriában Frolec (ФРОЛЕЦ, 1965) vizsgálta. A legújabb tanulmányok a már korábban összegyűjtött statisztikai és terepadatak újra értelmezése révén próbálnak objektív leírást adni a mára már eltűnt paraszti nagycsaládról (ТОДОРОВА 2002; ГРУЕВ 2006).

A bolgár nagycsalád vezetője a nagyара (дядо) vagy öreg, a legidősebb férfi, hivatalos elnevezése домовладика (házúr) volt. Ő volt az, aki meghatározta a munkavégzés rendjét, döntött az új családtagok kilétéről. A család teljes ingó és ingatlan vagyona az ő felügyelete alatt állt, de nem volt joga ingatlant eladni vagy kölcsönt felvenni a családi tanács jóváhagyása nélkül (tagjai az idősebb férfiak voltak). Ha inni kezdett vagy öreg korában szenilissé vált, a családi tanács leválthatta, és akkor a korban következő férfi vette át a helyét. Otthon az öreget feltétlen tisztelet övezte, a fiatalok a jelenlétében nem ülhettek le. Ő képviselte a családot a társadalomban, ő felelt a családtagok viselkedéséért és az általuk elkövetett kihágásokért is.

A családi feladatok elvégzésében az öreg partnere a nagyяня (баба), a felesége volt vagy a legidősebb nő a családban. Ő irányította a háztartási munkát, felügyelte a baromfi, a tehének és a bivalytehenek tartását, ahogy a ház körüli kerti termények termesztését is. Joga volt az öreg engedélye nélkül eladni az összes terményből, amit a ház körül termelnek, továbbá a felesleges baromfit, tojást, tejet, a kapott pénzből pedig megvásárolta a háztartáshoz szükséges árukat. A nagyяня osztotta be a házimunkát és osztotta szét a fonni és szőni való anyagokat. Minden nő és a nála fiatalabb férfiak kötelesek voltak neki engedelmeskedni. A férjével szemben voltak bizonyos jogai, ellentmondhatott, vitatkozhatott vele, gyakran kérték ki tanácsát is. Az öreg halálakor, ha nem volt olyan férfi, aki a helyébe léphetett volna, az asszony vezette a nagycsaládot is (МАРИНОВ 1995).

Ivan Hadzsijszki bolgár pszichológus tudományos, ugyanakkor idealizált magyarázatot próbált adni a föld és a bolgár paraszti családok sajátos viszonyára: „Mivel a nagycsaládok a földre, mint a közös megélhetés eszközére tekintettek, nem láttak benne külön tulajdonrészeket, sőt, azt tartották, hogy a föld nem is az élő családtagok tulajdona. A föld a nemzetség örökös területe, az elmúlt, a jelen és a jövő nemzedék vagyona.” (ХАДЖИЙСКИ 1974). A nagycsalád szétesésének okait keresve, a szerző leírta azokat az objektív társadalmi folyamatokat, amelyeknek következtében a bolgár falu bekerült a kiépülő piaci viszonyok áru- és pénzforgalmába, ahol földterületek is nagyszámban cseréltek gazdát (ХАДЖИЙСКИ 1974).

A bolgárkertész-falvak családjai valószínűleg hasonló szerkezettel rendelkeztek, azonban a termőföld hiánya és a túlnépesedés náluk nem a nagycsalád alakulását-bomlását okozta, hanem arra ösztövelte őket, hogy a katonáskodás során a fővárosban (Isztambulban) megszerzett szaktudást külföldön kamatoztassák (МЛАДЕНОВА 2009).

A bolgárkertészek megtelepedése Magyarországon

A bolgárkertész-migráció fokozatosan jelent meg a történelmi Magyarország területén, az első kertészcsapat a 19. század elején érkezhetett. Nem sokkal később a Temesi Bánságban találjuk őket a bánati bolgároknál, 1858–1860-ban tovább terjeszkednek Temes megyében, 1865-ben már Fót környékén kertészkednek, de Erdélyben is megjelennek (Nagyvárad, Arad). 1875 körül Szentesen is dolgoznak, jelentősen hozzájárulva a szentesi paprika sikeréhez, 1876-tól pedig a Dunakanyarban is megtelepednek (Tétény, Bogdány, Esztergom), de találunk bolgárkertészeket Baranya megyében is (BOROSS 1973; ЧАНГОВА-МЕНИХАРТ 1989; ПЮРОВ 1995; HORVÁTH 2013). A bolgárkertészek megjelenése Magyarországon jól illeszkedett az egész Európára jellemző trendbe, amikor a 19. sz. második felében tömegesen indultak el munkások, hogy megélhetésüket átmenetileg máshol keressék. A magyar hatóságok részéről a bolgár vendégmunkásokat semmilyen hátrány nem érte, a külföldiek tartózkodását és munkavállalását komolyabban csak az 1905-ben életbe lépő

törvényi változások szabályozták (ПЕЊКОВСКА 2011a). Az egyre gyorsabban fejlődő nagyvárosok, illetve a puszta földek használatba vételének szükségessége szívesen látott szakmunkásokká tette a bolgárkertészeket Magyarországon.

A bolgárkertész-migráció jellegzetessége, hogy Bulgária egy meghatározott területéről indult ki (Észak-kelet Bulgária, a Veliko Tarnovo és Ljaszkovec melletti falvakból), szezonális jellegű volt, és csak egyfajta tevékenységre, a kertészkedésre irányult. A kertészek rokon, ismeretségi alapon, csapatokba – bolgárul „tajfa” – szerveződve indultak el dolgozni külföldre, kezdetben az ún. „görög” kereskedők (vö. БУР 1978; PAPP 2014; ЧАНГОВА-МЕНИХАРТ 1989) segítségével, majd a bánáti bolgár településeket használták bázisnak.

A 20. század első éveiben megfigyelhető a Magyarországra tartósan betelepülő bolgárok számának növekedése, ők főleg saját kerttel rendelkező kertészek (gazdák) és terménykereskedők voltak. A magyar statisztika szerint 1900-ban az országban lakó bolgár állampolgárok száma 1674 fő, tíz évvel később, 1910-ben pedig már 3139 fő. 1890-ben a bolgárok 33 megyében vannak jelen, húsz évvel később már az összes megyében megtelepedtek (ПЕЊКОВСКА 2011b). Ezekkel az adatokkal azonban óvatosan kell bánni, ugyanis a bolgárkertészeti idénymunkások fluktuációja miatt a magyar népességi statisztikák nem jelenítik meg a bolgárok tényleges számát a kertészeti szezonban, hiszen a népszámlálásokat mindig az év végeén végezték, amikor a munkások már hazatértek Bulgáriába.

A bolgárkertészek családi állapota a statisztikák tükrében

A leírtakból egyértelműen látszik, hogy a bolgárkertészet az első világháborúig alapvetően nem volt családi gazdaság, bár a munkások és a társaik kiválasztása ismeretségi vagy rokon alapon történt. A gazdák igyekeztek erős, egészséges munkásokat választani, de a költségek minimalizálása miatt nagyon sok gyermek is dolgozott a kertekben. Ha a statisztikai adatokat nézzük, a 19. század végén

és a 20. sz. elején a legnagyobb számú korcsoport Budapesten¹ a 0 és 19 év közöttieké volt, amelynek aránya több, mint 50% volt (1. kép). Ezen belül is legnagyobb számban a 15-19 évesek szerepelnek a statisztikában: 1900-ban 43,3%, 1910-ben pedig 42,9%. A házas korban lévők (20-39, illetve 40-59 évesek) aránya 1900-ban 37,9% és 7,4%, majd 1910-ben 41% és 6,2% (ПЕЙКОВСКА 2011b). Ezek az adatok azt mutatják, hogy a bolgárkertészek közössége ebben az időszakban nagyon fiatal volt és kevésbé telepedett meg Magyarországon, ezért nagyon alacsony a 6 év alatti gyermekek és 60 év feletti idős emberek aránya (0,8%, illetve 1% körül).

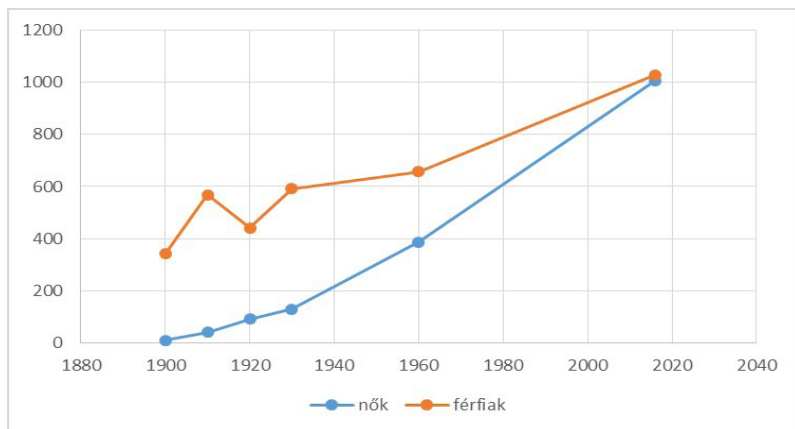

1. kép: Gyermekmunkások egy bolgárkertben

Az első világháború után, amikor szűkültek a gazdasági lehetőségek, csökkent a kertek mérete, és a kertészeti vállalkozásoknál előtérbe kerültek a családi kötelek, a helyzet azonban megváltozott. A korstruktúra is lényegesen módosult, a 15-19 évesek aránya 1920-ban 16% körüli, ez 10 évvel később sem módosul, viszont a 20 és 39 év közöttiek száma 53%-ra nő. Növekedett az idősebb munkaképes korosztály száma is – 18-19%-ra (ПЕЙКОВСКА 2011b).

¹ Itt található a legnagyobb kertészkolónia, a statisztikai adatok a vidéki településeken más bolgárok adatait is tartalmazhatják (pl. a bánáti bolgárokét).

A nők és a férfiak arányának elemzése szintén rávilágít a bolgárkertész családok helyzetére a vizsgált időszakban. Nagyon hosszú időn keresztül a Magyarországon élő bolgár közösség főleg férfiakból állt: a nők aránya 1900-ban 20%, 1910-ben a legkisebb – 10,7%, 1920-ban 16,7%, majd 1930-ban 13,7%. Számuk nagyon lassan növekszik, 1960-ban is a közösség 65,5%-a férfi, a nemek aránya csak a 20. század végére egyenlítőddött ki (vö. 1. ábra, ПЕЃКОВСКА 2015). A nők arányának növekedése összefüggésben áll a vendégmunkás-kertészek munkaszervezetének átalakulásával. Már a 20. sz. elején egyre több megtelepedett bolgárkertész hozta magával a családját is Magyarországra, ez a statisztika szerint 1900-ban az országba letelepült családfők 5%-a, 1910-re 16%, 1921-ben 20%, míg 1930-ban már 24% (ПЕЃКОВСКА 2012). A két háború közötti időszakban a gazdasági társulások helyét lassan átvették a családi gazdaságok. A kezdetben a nők csak nagyon ritkán vettek részt a kertészeti migrációban, rendszerint feleségként érkeztek az országba.

1. ábra: A bolgárkertész nők és férfiak száma (fő) a statisztikai adatok tükrében a 20. században, Budapesten (ПЕЃКОВСКА 2012; KSH 2016)

A bolgár közösség szerkezete a családi állapot tekintetében a vizsgált időszakban összefügg a népesség életkorával és nemi arányai-val. A 19. század vége felé a közösség döntő többségét adó fiatal (15-

19 éves) férfiak 83,6%-a nőtlen, a házasok pedig 14,4%-ot tesznek ki. Ez a nemi- és korösszetétel kifejezetten kedvez a vegyes házasságok létrejöttének, de ezek száma a második világháború végéig nem jelentős (illetve nem rendelkezünk róluk pontos adatokkal). Viszsaemlékezésekből kiderül, hogy a bolgárkertészek, ha nem bolgár feleséget választottak maguknak, akkor a magyarországi szerb közösség hölgy tagjaiból választottak feleséget (Ráckeve, Pomáz stb.), illetve később Piliscséven a szlovák idénymunkás leányokkal is kötöttek házasságot (PENEVA-VINCZE 1981; ZSILÁK 2014). A bolgár-magyar vegyes házasságok a 20. század második felétől váltak egyre gyakoribbá.

A nők esetében (bár ebben a korszakban számuk alacsony) 50% a házasok aránya és 37,5% hajadon. Tíz évvel később a férfiaknál megnövekedett a házasok száma (22,9%) és csökkent a nőtleneké (75,9%), a nőknél hasonló tendencia figyelhető meg, házasságban 57,1% élt, míg 31,5% még férjezetlen. Az 1920-as évekre a nőtlen férfiak aránya drasztikusan (54,7%-ra) csökkent, házasságban 43% élt, míg a nőknél nem találunk jelentős eltérést – 33,5% hajadon (ПЕЊКОВСКА 2012).

A statisztikai adatok módosulása jól mutatja a bolgárkertész-közösség nemi összetételének változását, a nagyrészt endogám családok térnyerését, ami a gazdasági körülmények változását és a bolgárok letelepedésének folyamatát jelzi.

A bolgárkertész családok jellemzői és változásai

A bolgárkertész családokra a patrilocális letelepedés és a többgenerációs, de nem feltétlenül nagycsaládok voltak jellemzők (2. kép). A családban a fiúk maradtak, hozzájuk költöztek a feleségek, majd ahogy a családok gyarapodtak, elköltöztek a szülői házból, ahol általában csak egy fiú maradt a családjával. Abban a korszakban, amikor a férfiak vendégmunkásként általában 6-7 hónapot külföldön töltöttek, a családfő felesége maradt otthon menyeeivel és unokáival. Az ő feladata volt a nemcsak a házi, hanem a mezei munka megszervezése is. Mivel a mezőgazdasági munka igen megterhelő volt, gyakran a fiatalabb menyekre, nagyobb leányokra hárult a házköri munkák elvégzése.

Számos olyan szertartás létezett, ami a családok egybetartozását volt hivatott védeni. A férfiak elmenetele és hazajövele szabályos

népünnepély volt, az egy településről származó kertészek együtt indultak útnak, az egész falu kikísérte őket. A férj elbúcsúztatása után az udvaron, a kapu mellett lehullott ágakat összegyűjtötték és a házban, az ikon előtt helyezték el őket, hogy biztosítsák a gazda jelenlétét a házban. Megérkezéskor a feleség gyümölcsöket és zöldségeket formázó kenyérrel („a bőség cipójával”) fogadta férjét, vagy gyümölcsös tállal, amelynek közepén kisedényben méz volt. A férj megkóstolta a mézet és megkérdezte feleségét „Édes vagy-e, mint a méz?” (JURICSIKAYNÉ SZABEVA 2002). A még nőtlen kertészeket az eladósorban lévő leányok fogadták vörös fonallal átkötött bazsalikomcsokkal. A nőtlen férfiak, hajadon lányok hazaküldése párkeresés céljából még az 1950-es években is szokás volt (PAPADOPULOSZ-PETKOVA 2005).

A családok épségét az 1914-ben alapított Magyarországi Bolgárok Egyesülete mellett, az 1925-ben alakult egyházi vegyes tanács is őrizte, amelynek feladata volt ügyelni a bolgár honfitársak családi békéjére, különös tekintettel a válások és család elhagyásának megakadályozására. A tanács elnöki tisztet a követségi lelkész töltötte be, a tagokat pedig a bulgáriai Szent Szinódus hagyta jóvá (ТЮПОБ 2001). Ezek az intézkedések arra utalnak, hogy a hosszú távollétek próbára tették a családok egységét.

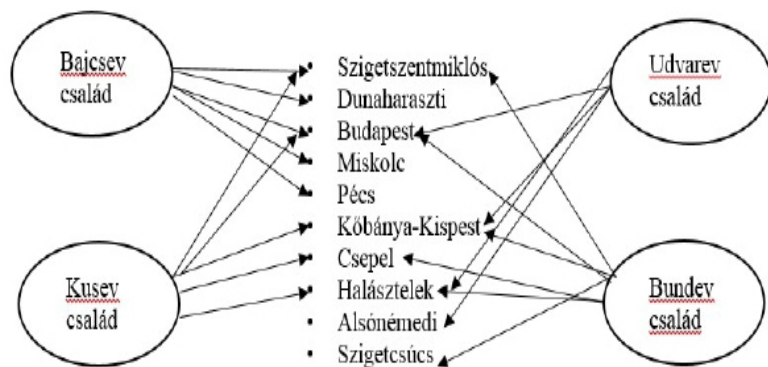

2. kép: Bolgárkertész család és munkásai Magyarországon az 1930-as években

Az első világháború után a soknemzetiségű államok helyén kisebb nemzetállamok alakultak, csökkentek a felvevőpiacok és helyi termelők is egyre nagyobb konkurenciát jelentettek (MENYHÁRT 2014). Ennek következtében csökkent a vendégmunkás kertészek száma, a kertek termőterülete és jövedelmezősége is. Ebben az időszakban egyre jellemzőbb, hogy családok béreltek földet és létesítettek kertet, a férfiak mellett a nők és a gyermekek is kitelepültek. Érvényesült a patriarchális szemlélet, a földet a családfő bérelte, ő vezette a kertészetet, szervezte meg az árusítást és ő gyűjtötte be a nyereséget is (ЧАПЦОВА 1996). A család férfitagjai végezték a kertészetekben a legnehezebb fizikai munkát, az asszonyok vezették a háztartást, de főztek a munkásokra is, illetve a legintenzívebb nyári munkák idején a kertekben is dolgoztak – kapáltak, gyomláltak, szedték az zöldséget. A nyereség elosztása azonban az elmesélt személyes történetek tükrében számos konfliktust szült. Az esetek többségében a családtagok semmit sem kaptak, esetleg egy rend új ruhát, a nők kendőt vagy papucsot: „Mindnyájan a semmiért dolgoztunk. A nagyapa rendkívül zsugori, nehéz természetű ember volt. Nagyon nehezen éltünk az ő irányítása alatt.” – emlékszik vissza az unoka, Gina Popova (ЧАПЦОВА 1996: 102). Itt is megjelenik a régi bolgár szemlélet, hogy a munka a család közös érdekét és a túlélést szolgálja. Mivel a külföldi munkavállalás célja kifejezetten a pénzkereset volt, az alárendelt családtagok egy idő után nem fogadták el ezt a helyzetet – vagy igyekeztek részesülni a közös nyereségből, vagy vállalták a saját kert kialakításának nehézségeit, családi támogatás és munkások nélkül. „Az első év volt a legnehezebb, bár ezen a homokos talajon 6000 pengőt kerestünk a sárgarépán, a petrezselyemgyökéren és a zelleren. Egy deszkabódéban aludtunk, ha fújt a szél, a sárga homok egyenesen a szemünkbe ment. Aztán megszoktuk a nehézségeket. Falun is voltak nehézségeink, de ott voltak az anyám, a rokonok, ismerősök, itt meg – csak mi ketten a férjemmel.” – számol be az önállósodás kezdeti nehézségeiről Jona Dimitrova (1930-as évek, ЧАПЦОВА 1996: 103).

Az önállósuló kiscsaládok igyekeztek a nagy felvevőpiacok közelében letelepedni. A legnagyobb piacot jelentő Budapest vonzáskörzetében számos, ismert bolgárkertész-család tagjait találjuk az 1950-60-as években is. A 2. ábra négy jelentősebb kertészcsalád lete-

lepedési mintázatát mutatja Budapesten és környékén, illetve Miskolcon és Pécsen, abban az időszakban, amikor a családtagok még kertészkedésből éltek (az adatok forrása: ЧАНГОВА-МЕНИХАРТ 1989).

2. ábra: Négy jelentősebb bolgárkertész-család lokalizációja Magyarországon

Az ábrából látszik, hogy a kertészcsaládok keresték a nagyvárosi központok körül található szabad földterületeket (ilyen helyek voltak Budapesten pl. a 9., 10., 14. kerület, illetve a főváros mellett a Csepel-sziget és közelében lévő települések), igyekeztek egymáshoz viszonylag közel letelepedni, illetve keresni a piaci réseket, hogy mindenki meg tudjon élni. Voltak olyan családok is, amelyeknek tagjai a magyarországi vidéki városokban, illetve a környező országokban is megtelepedtek (az ábrán ilyen a Bajcsev család, de a Bunde v család egyes tagjai dolgoztak pl. Szlovákiában is, ahogy az ábrán nem szereplő Dzsongov család is – ZSILÁK 2014). A Tyutyunkov család ennek az ellenkezőjére példa: amíg tagjai aktívan kertészkedtek, szinte csak Zuglóban dolgoztak és éltek².

A jelen tanulmánykötet témájához kapcsolódva megvizsgáltuk Székesfehérvár és a bolgárkertészek kapcsolatát. A város nem volt a bolgárkertészek célpontja, valószínűleg a piaci lehetőségek nem

² 17 családtag élt és dolgozott Zuglóban, vö. Чангова-Менихарт 1989.

voltak elég vonzóak. A jelentősebb bolgár családok közül a Bocskov család két tagja telepedett le itt, akik két teljesen különböző gazdálkodási modellt követtek. Bocskov Atanász családi vállalkozásként, hét holdon üzemeltette kertjét, terményeit pedig a helyi piacon értékesítette. Testvérének, Bocskov Jordánnak 1928-tól 33 hold bérelt földön volt kertészete, 24 állandó alkalmazottal és 16 napszámossal. Gazdaságát háromszor államosították, legutoljára 1959-ben. Konyhakerti növényeket termesztett, amelyeket a helyi piacon, illetve Budapesten és Balatonkenesén értékesített (BOROS 1937; GÁSPÁR-ZSADÁNYI 1949).

A bolgárkertész családok eleve nagyvárosi, vagy a nagyváros-közei életmódra rendezkedtek be. Ez a tény erősen befolyásolja a családi kapcsolatok fenntartásának lehetőségét és minőségét. Mind a mai napig megfigyelhető a kétirányú kapcsolattartás: egyrészt a magyarországi rokonsággal, másrészt a Bulgáriában maradt rokonokkal. A Bolgár Művelődési Központ 1957-es megépülésével a kapcsolattartás színterei is az ott megszervezett ünnepi alkalmak lettek, ennek oka, hogy a mindennapi kemény munka miatt nincs idő máskor találkozni. Ezek a tények mind a családi kapcsolatok további lazulásához vezettek, azonban a leszármazást mind a mai napig a bolgárkertészek leszármazottai számon tartják. A legfiatalabb nemzedék „hivatalos” bemutatásának alkalmá a január 21-én, minden évben megtartott Bába-nap, ahol a „bába” megáldja az előző évben született gyermekeket. Mivel most már sok a vegyes házasság, az anyukáknak el kell mondaniuk, melyik családból származik a gyermek³.

Összefoglalás

A bolgárkertészek tipikus vendégmunkás közösségként kerültek Magyarországra, legnagyobb számban a 20. század első éveiben voltak jelen az országban. Gazdasági sikereinek újító öntözési technológiájuknak, nagyüzemi termelési módszereiknek és a jó tűrő képességüknek köszönhetőek, amivel a nehéz munkát és a hosszú munkanapokat elviselték. Ebben a korszakban indul el a közösség egyes tagjainak tartós letelepedése Magyarországon, de a munkás-

³ Saját gyűjtés, 2008, 2016.

kezek nagy tömegét adó szezonális kertészek körében óriási volt a fluktuáció. Sokan csak néhány szezont dolgoztak külföldön, majd végleg hazatértek, és szülőfalujukban alapítottak családot. A bolgár közösség döntő többségét ekkor még a 15-19 éves korosztály adta. A családok szempontjából ez a különélés korszaka – a férfiak legalább 6-7 hónapot töltöttek külföldön, otthon az asszonyok, idősek és a munkához még túl kicsi gyermekek maradtak.

Az első világháború után felgyorsult a tartós letelepedés, a folyamatos utazás már számos engedélyhez kötött, a magyar hatóságok is igyekeztek nehezíteni a kertészek munkavállalását, de megjelent a helyi konkurencia is, a magyar kertészek egyre jobban elsajátították a bolgár módszereket (MENYHÁRT 2014). Változások figyelhetők meg a bolgárkertész-közösség demográfiájában is, lassan emelkedett a nők száma, a legnépesebb korosztály pedig a 20 és 39 év közöttieké lett.

A bolgárkertészek végleges letelepedése az 1940-es évek végén, 1950-es évek elején zajlott, akkor kellett eldönteniük, melyik országban telepednek le. A kertészkedés az 1960-70-es évekig meghatározó foglalkozás maradt a nem túl kedvező körülmények ellenére. A bolgárkertészek a piacok közelsége miatt eleve nagyvárosi életre rendezkedtek be, ami mind a mai napig befolyásolja a családi kapcsolatok minőségét.

BIBLOGRÁFIA

- БОБЧЕВ Стефан, 1907: Болгарската челядна задруга. СбНУ, кн. 22-23. София: БАН.
- БУР Марта, 1978: Търговски връзки между Балканите и Средна Европа през 17-18 век. Из историята на търговията в българските земи през 15-19 век. София: БАН, 189-228.
- ГРУЕВ Михаил, 2006: Към въпроса за съдбата на задругата. Още едно алтернативно обяснение. Анамнеза 2. <http://www.anamnesis.info/broi2/Zadruга.htm> (Utolsó letöltés: 2016. 03. 13.)
- ГЮРОВ Александър, 2001: *Единадесетвековно българско присъствие в Унгария*. Будапеща: Българско републиканско самоуправление.
- МАРИНОВ Димитър, 1994: *Народна вяра и народни религиозни обичаи*. София: Акад. издателство „М. Дринов“.
- 1995: *Българско обичайно право*. София: Акад. издателство „М. Дринов“.

- МЛАДЕНОВА Дарина, 2009: Приносът на лингвистичния анализ за историята на доматите по нашите земи. Щрихи към балканското средновековие. *Studia Balcanica* 27. София: Институт по балканистика, 275–292.
- ПЕЙКОВСКА Пенка, 2011а: Миграции на българското население между България и Унгария и демографското развитие в Унгария през XIX в. и в началото на XX в. *Borders in the History and the Societies of Central- and East-Europe*. Sofia–Budapest, 108–166.
- 2011б: *Българските общности в Унгария през XIX–XX век. Миграции и историко-демографска характеристика*. София: БАН.
- 2012: Демографски промени в будапещенската българска общност от края на XIX до края XX век. *Исторически преглед* 1–2/216–250.
- 2015: Социално-икономическа характеристика на българската общност в Унгария през 20 век (с поглед към категорията на трудово активните). *Стопански миграции, институции и организационен живот на българите в диаспора*. София: ИК „Арка“, 69–85.
- ПЕШЕВА Райна, 1958: Родови остатъци и семеен бит в Северозападна България. *Комплексна научна експедиция в Северозападна България през 1956 година*. София: БАН, 7–55.
- ТОДОРОВА Мария, 2002: *Балканското семейство*. София: Amicita.
- ФРОЛЕЦ В. 1965: Большая семья и ее жилище в Западной Болгарии. *Советская этнография* 3. 40–58. [http://journal.iea.ras.ru/archive/1960s/1965/Frolets 1965 3.pdf](http://journal.iea.ras.ru/archive/1960s/1965/Frolets%201965%203.pdf) (Utolsó letöltés: 2016. 03. 13.)
- ХАДЖИЙСКИ ИВАН, 1974: *Бит и душевност на нашия народ*. I. София: Български писател.
- ЧАНГОВА-МЕНИХАРТ Пенка, 1989: *Под слънцето на Унгария*. София: Земиздат.
- ЧАНГОВА Пенка, 1996: Български родове и родствени отношения в Унгария. *Български фолклор* 5-6/101–108.
- BOROS Ádám, 1937: *Fejér vármegye*. Budapest: Magyar Városok Monográfiája Kiadóhivatala.
- BOROSS Marietta, 1973: Bolgár és bolgárrendszerű kertészetek Magyarországon 1870–1945. *Ethnographia* LXXXIV/29–50.
- FÉL Edit, 2001: Adatok a bukovinai székelyek rokonsági intézményeiről. *Régi falusi társadalmak. Fél Edit néprajzi tanulmányai*. Pozsony: Kalligram Kiadó, 113–127.
- GÁSPÁR László – ZSADÁNYI Oszkár, 1949: Újjáépítő magyarok; az országépítés három esztendeje. Budapest: Kossuth Irodalmi és Könyvkiadó Vállalat.
- GJUROV Alexandar, 1995: Bolgár betelepülők Baranya megyében az évszázados hagyományok tükrében. *Baranyai történetírás*. Pécs: Baranya Megyei Levéltár, 349–420.
- HORVÁTH Vera, 2013: Öntözéses gazdálkodás kislalföldi bolgárkertészetekben. www.hidrologia.hu/vandorgyules/31/dolgozatok/143_horvath_vera.html. Gödöllő (Utolsó letöltés: 2016. 03. 13.)
- JURICSIKAYNÉ SZABEVA Aszja, 2002: A magyarországi bolgárkertészek szokásai a XVII–XX. században. *Bolgárok Magyarországon*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 121–171.

- MENYHÁRT Krisztina, 2014: За българските градинари през погледа на техните видни изследователи. *Gazdaság és kultúra: a nemzetiségek gazdasági és kulturális tevékenysége Magyarországon a 19. és a 20. században*. Budapest: Bolgár Kulturális Fórum – Kecskeméti Bolgár Önkormányzat, 127–143.
- ORTUTAY Gyula (főszerk.), 1977–1982: *Magyar néprajzi lexikon*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- PALÁDI-KOVÁCS Attila (főszerk.), 2000: *Magyar néprajz. Társadalom* 8. Társadalom. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- PAPADOPULOSZ-PETKOVA Adriana, 2005: *Beszélgetések magyarországi bolgárokkal*. Budapest: Bolgár Kulturális Fórum.
- PAPP Izabella, 2014: Görögök a Jászkunság gazdasági életében a 18-19. században. *Gazdaság és kultúra: a nemzetiségek gazdasági és kulturális tevékenysége Magyarországon a 19. és a 20. században*. Budapest: Bolgár Kulturális Fórum – Kecskeméti Bolgár Önkormányzat, 111–127.
- PENEVA-VINCZE Lili, 1981: Hagyományörzés és beilleszkedés a Magyarországon élő bolgárkertészek körében. *Ethnographia* XCII. 2–3/452–459.
- ZSILÁK Mária, 2014: A bolgárkertészek gazdasági szerepe a pilisi térségben a 20. század első felében. *Gazdaság és kultúra: a nemzetiségek gazdasági és kulturális tevékenysége Magyarországon a 19. és a 20. században*. Budapest: Bolgár Kulturális Fórum – Kecskeméti Bolgár Önkormányzat, 37–47.